

του. Όταν οι μνηστήρες, παρά τα θείκα σημάδια, αρνούνται να φύγουν από το παλάτι και οι Ιθακήσιοι δεν τολμούν να τον βοηθήσουν, το βράδυ φεύγει κρυφά, σύμφωνα με τη συμβουλή της Αθηνάς, η οποία τον συνοδεύει, με τη μορφή θνητού, στο ταξίδι για την Πύλο, για να μάθει κάτι για τον πατέρα του.

- (γ) Στην Πύλο, ο βασιλιάς Νέστορας τους υποδέχεται εγκάρδια. Δε γνωρίζει όμως τίποτε για τον Οδυσσέα και συμβουλεύει τον Τηλέμαχο να πάει στη Σπάρτη και να ζητήσει πληροφορίες από το Μενέλαο. Η Αθηνά φεύγει μεταμορφωμένη σε αετό και την άλλη μέρα ο Τηλέμαχος, συνοδευόμενος από τον Πεισίστρατο, γιο του Νέστορα, ξεκινάει για τη Σπάρτη.
- (δ) Στη Σπάρτη, ο Μενέλαος τους πληροφορεί πως, όπως είχε μάθει από το θαλασσινό θεό Πρωτέα, η Καλυψώ κρατούσε τον Οδυσσέα για χρόνια στο νησί της, παρά τη θέλησή του. Στο μεταξύ, στην Ιθάκη, οι μνηστήρες και η Πηνελόπη μαθαίνουν για την αναχώρηση του Τηλέμαχου. Τη βασίλισσα, που αγωνιά για το γιο της, καθησυχάζει όνειρο σταλμένο από τη θεά Αθηνά, ενώ οι μνηστήρες αποφασίζουν να στήσουν ενέδρα στο γιο του Οδυσσέα σε κοντινό νησί και, καθώς θα επιστρέφει στο νησί του, να τον σκοτώσουν.

Ραψωδίες ε-θ = Φαιακίδα (οι ραψωδίες είναι αφιερωμένες στον Οδυσσέα)

- (ε) Ο Ερμής φτάνει στο νησί της Καλυψώς και της ανακοινώνει την απόφαση των θεών για αναχώρηση του Οδυσσέα. Η Καλυψώ, αναγκασμένη να συμμορφωθεί, βοηθάει τον ήρωα να κατασκευάσει μέσα σε λίγες ημέρες σχεδία με την οποία και ανοίγεται στο πέλαγος. Τη δέκατη όγδοη, όμως, ημέρα ταξιδιού, ο Ποσειδώνας κομματιάζει τη σχεδία και ο Οδυσσέας, κολυμπώντας επί δύο μερόνυχτα, κατορθώνει να φτάσει στο νησί των Φαιάκων.
- (ζ, η) Η Ναυσικά, βασιλοπούλα του τόπου, βρίσκει στην παραλία το ναυαγό και τον οδηγεί στο παλάτι του πατέρα της Αλκίνοου.
- (θ) Το βασιλικό ζεύγος Αλκίνοου και Αρήτης τον φιλοξενεί εγκάρδια και του υπόσχεται να τον βοηθήσει να γυρίσει στην πατρίδα του. Ακολουθεί αποχαριτωμένο γεύμα.

Ραψωδίες ι-μ = Μεγάλοι Απόλογοι (αποτελούν τις αφηγήσεις του Οδυσσέα)

- (ι) Την επομένη συνεχίζεται η φιλοξενία. Το βράδυ ο Οδυσσέας αποκαλύπτει το όνομά του και αρχίζει να αφηγείται τις περιπέτειές του μετά την αναχώρησή του από την Τροία. Περιγράφει τη δοκιμασία του: στη Θράκη, στη χώρα των Κικόνων, στη χώρα των Λωτοφάγων, όπου με το γλυκό καρπό κινδύνευσαν να ξεχάσουν το γυρισμό, και στη χώρα των Κυκλώπων, όπου χάνει τους περισσότερους συντρόφους του, αλλά τελικά νικά με δόλο, μεθώντας, τον Κύκλωπα Πολύφημο, τον οποίο τυφλώνει.
- (κ) Ο Οδυσσέας συνεχίζει την αφήγησή του με τις περιπέτειες στο νησί του Αιόλου, θεού των ανέμων, και στη χώρα των ανθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, όπου χάνει όλα του τα πλοία εκτός από το δικό του. Με αυτό φτάνει στο νησί της μάγισσας Κίρκης, η οποία μεταμόρφωσε τους συντρόφους του σε

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

(λ)

χοίρους. Για να φύγει από το νησί της Κίρκης (Αιαία), ύστερα από έναν ολόκληρο χρόνο, αναγκάζεται πρώτα να επισκεφθεί τη χώρα των νεκρών.

Στον Κάτω κόσμο των νεκρών (Νέκυια < νέκυς-υος, ό, =νεκρός), ο Οδυσσέας συζητάει με τις ψυχές του μάντη Τειρεσία, της μητέρας του Αντίκλειας, του συντρόφου του Ελπήνορα και επιφανών ηρώων (Αγαμέμνονα, Αχιλλέα, Αίαντα).

(μ)

Συνεχίζοντας το ταξίδι του, αφού αντιμετωπίζει τις Σειρήνες, τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη, φτάνει στο νησί Θρινακία, όπου οι σύντροφοί του πεινασμένοι έσφαξαν τις ιερές αγελάδες του Ήλιου και πλήρωσαν την πράξη τους με το θάνατό τους (τιμωρία του Δία). Μόνος ο Οδυσσέας, έπειτα από περιπλάνηση, φτάνει στο νησί της Καλυψώς, η οποία θέλει να τον κρατήσει για πάντα κοντά της.

Ραφωδίες ν-ψ = Μνηστηροφονία

(ν)

Την άλλη μέρα ο Οδυσσέας, με πλούσια δώρα των Φαιάκων, αναχωρεί από τη χώρα τους και το άλλο πρωί οι ναύτες τον αφήνουν κοιμισμένο σε έρημη αμμουδιά της Ιθάκης. Όταν ξυπνάει, η Αθηνά τον κατατοπίζει για τους νέους αγώνες που τον περιμένουν, τον μεταμορφώνει σε ζητιάνο και τον στέλνει στην καλύβα του Εύμαιου, του πιστού χοιροβοσκού του.

(ξ)

Ο Εύμαιος φιλοξενεί πρόθυμα τον άγνωστο ζητιάνο.

(ο)

Στο μεταξύ, ο Τηλέμαχος, παρακινημένος από την Αθηνά, φεύγει από τη Σπάρτη και, αφού ξεφεύγει την ενέδρα των μνηστήρων, φτάνει στην Ιθάκη και πηγαίνει στην καλύβα του Εύμαιου.

(π)

Εκεί, στο διάστημα που ο Εύμαιος πηγαίνει να ειδοποιήσει την Πηνελόπη ότι ο γιος της γύρισε, γίνεται η αναγνώριση του Οδυσσέα από το γιο του. Από κοινού μελετούν την τιμωρία των μνηστήρων.

(ρ)

Την άλλη μέρα ο Τηλέμαχος φεύγει για την πόλη και λίγο αργότερα ο Οδυσσέας με τον Εύμαιο φτάνουν στο παλάτι, όπου οι μνηστήρες προσβάλλουν κάθε τόσο το μεταμορφωμένο σε ζητιάνο ήρωα.

(σ)

Με την έμπνευση της Αθηνάς, η Πηνελόπη δηλώνει στους μνηστήρες πως ήρθε η ώρα να ξαναπαντρευτεί, τώρα που ο γιος της μεγάλωσε και ο Οδυσσέας έχει πια χαθεί. Ζητάει από όλους δώρα, κατά τη συνήθεια, οι μνηστήρες δέχονται και ο Οδυσσέας χαιρέται με την πονηριά της γυναίκας του.

(τ)

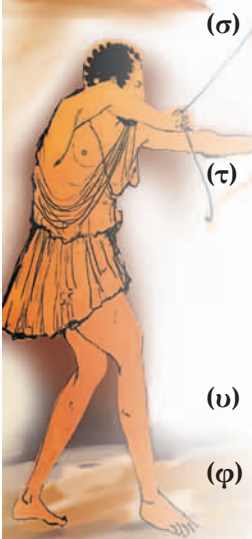
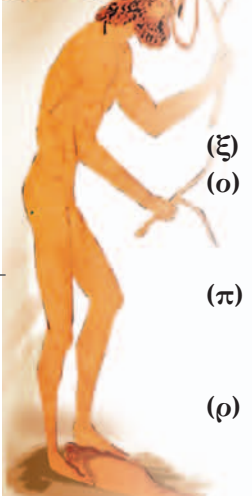
Αργότερα, ο Οδυσσέας συναντά την Πηνελόπη μόνη και τη βεβαιώνει ότι ο άνδρας της θα γυρίσει, χωρίς όμως να την πείσει. Η γριά Ευρύκλεια, η σκλάβια που είχε αναθρέψει το βασιλιά, τον αναγνωρίζει καθώς του πλένει τα πόδια, από ένα σημάδι στο μηρό, εκείνος όμως της επιβάλλει σιγή. Ανυποψίαστη η Πηνελόπη εμπιστεύεται στον ξένο πως την άλλη μέρα θα καλέσει τους μνηστήρες σε αγώνα με το τόξο του Οδυσσέα, ώστε να επιλέξει για άνδρα της τον πιο δυνατό.

(υ)

Η νύχτα περνάει ανήσυχη και για τον Οδυσσέα και για την Πηνελόπη. Ωστόσο, τα καλά σημάδια όλο και πληθαίνουν και προμηνύουν την τιμωρία των μνηστήρων.

(φ)

Στον αγώνα τόξου, το άλλο πρωί, κανένας από τους μνηστήρες δεν καταφέρνει να τεντώσει το τόξο. Στο τέλος, ο Οδυσσέας το παίρνει με πονηριά και το τεντώνει με ευκολία.

- (χ) Ο Οδυσσέας, έχοντας μαζί του τον Τηλέμαχο και δυο πιστούς δούλους, τον Εύμαιο και το Φιλοίτιο, στους οποίους πριν από λίγο είχε φανερωθεί, σκοτώνει όλους τους μνηστήρες. Στη συνέχεια, τιμωρούν τις άπιστες υπηρέτριες και γίνεται ο καθαρισμός του ανακτόρου.
- (φ) Ακολουθεί, με πολλές δραματικές διακυμάνσεις, η αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και η ένωση των δύο συζύγων. Ο Οδυσσέας διηγείται μερικές από τις περιπέτειές του (Μικροί Απόλογοι). Το πρωί, ο ήρωας φεύγει για το κτήμα έξω από την πόλη, όπου ζούσε αποτραβηγμένος ο πατέρας του Λαέρτης.

Η τελευταία ραψωδία χρησιμεύει ως επίλογος

- (ω) Γίνεται η αναγνώριση του Οδυσσέα από το γέρο πατέρα του. Ύπενθυμίζεται η τύχη των πεθαμένων μνηστήρων (δεύτερη κάθοδος στον Άδη, *Μικρή Νέκυια*) και ακολουθούν οι αντιδράσεις των κατοίκων της Ιθάκης για τη μνηστηροφονία. Τελικά όμως στη μάχη, με τη μεσολάβηση της θεάς Αθηνάς, οι αντίμαχοι συμφιλιώνονται και αποκαθίσταται η πολιτική και ηθική τάξη στην Ιθάκη.

Λογοτεχνική έκφραση

Τεχνική Στα ομηρικά έπη υπάρχει αξιοθαύμαστη τεχνική. Ο ποιητής οργανώνει με τέχνη τα μέρη ενός θέματος, ώστε να προκαλεί το ενδιαφέρον του ακροατή με τη συνεχή εξέλιξη, την εναλλαγή, την ποικιλία, τη συμμετρία και την αντίθεση. Παράλληλα, χρησιμοποιεί όλα τα εκφραστικά μέσα: εικόνες, ρεαλιστικές περιγραφές τοπίου, παρομοιώσεις, μεταφορές, συμβολισμούς, ερωταποκρίσεις, διάλογο και μονόλογο, κυκλική σύνθεση κ.ά.

Τεχνικοί τρόποι Οι τεχνικοί τρόποι που χρησιμοποιεί για την επίτευξη των στόχων του αποτελούν γνωρίσματα της προφορικής ποίησης και είναι:

α. **Προοικονομία**, όταν δηλαδή προετοιμάζονται οι σκηνές που θα ακολουθήσουν και προειδοποιείται ο ακροατής γι' αυτά που θα γίνουν· προβάλλεται έτσι το περιεχόμενο σε αδιάσπαστη ενότητα.

β. **Επιβράδυνση**, όταν ο ποιητής παρεμβάλλει κάποια διήγηση, σε καίρια σημεία των επών, αποσπώντας έτσι την προσοχή του ακροατή από το κύριο θέμα και αυξάνοντας την ένταση και την αγωνία του.

γ. **Παρομοίωση** (περισσότερες από 200 φορές συνολικά και στα 2 έπη), όταν συγκρίνεται ή παραβάλλεται ένα πρόσωπο ή πράγμα με κάτι άλλο. Ο ποιητής αντλεί το υλικό του από την πλούσια φύση και την κοινωνική ζωή, εκφράζοντας έτσι την αγάπη του και για τα δύο. Η λειτουργικότητα της παρομοίωσης είναι πολλαπλή: στολίζει και ενισχύει τη διήγηση, διασπώντας τη μονοτονία, ανακόπτει πρόσκαιρα τη δράση και ενδυναμώνει κατάλληλα την ψυχική διάθεση των ακροατών με τους συναισθηματικούς τόνους που τη διατρέχουν. Παράλληλα, η ειρηνική ζωή είναι παρούσα στην ατμόσφαιρα του πολέμου.

δ. **Ειρωνεία**, όταν τα πρόσωπα του έργου αγνοούν την αλήθεια, που τη γνωρίζει ο αναγνώστης/ακροατής. Ο ομιλητής, δηλαδή, ή ο ακροατής δεν ξέρει την αλήθεια, ενώ το

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΤΙΤΛΟΙ ΡΑΨΩΔΙΩΝ *ΙΛΙΑΔΑΣ*

- A** *Λοιμός – Μῆνις* (αριθμός στίχων 601).
- B** *Ὀνειρος, Διάπειρα* (= απόπειρα, δοκιμή), *Βοιώτεια* ἢ *Κατάλογος νεῶν* (877).
- Γ** *Ὅρκοι, Τειχοσκοπία, Ἀλεξάνδρου-Μενελάου μονομαχία* (461).
- Δ** *Ὅρκιων σύγχυσις, Ἀγαμέμνονος ἐπιπώλησις* (= επιθεώρηση) (544).
- E** *Διομήδους ἀριστεία* (909).
- Z** *Ἐκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλία* (529).
- H** *Ἐκτορος καὶ Αἴαντος μονομαχία, Νεκρῶν ἀναίρεσις* (= ταφή) – *Τειχοδομία* (482).
- Θ** *Κόλος* (= κολοβή, σύντομη) *μάχη* (565).
- I** *Πρεσβεία πρὸς Ἀχιλλέα, Λιταί* (= ικεσίες) (713).
- K** *Δολώνεια* (579).
- Λ** *Ἀγαμέμνονος ἀριστεία* (848).
- M** *Τειχομαχία* (471).
- N** *Μάχη ἐπὶ ταῖς ναυσίν* (837).
- Ξ** *Διὸς ἀπάτη* (522).
- O** *Παλιώξις* (= στροφή προς τα πίσω και καταδίωξη) *παρὰ τῶν νεῶν* (= πλοίων) (746).
- Π** *Πατρόκλεια* (867).
- P** *Μενελάου ἀριστεία* (761).
- Σ** *Ὀπλοποιία* (617).
- T** *Μήνιδος ἀπόρρησις* (= αποκήρυξη, ἀρνήση της οργῆς) (424).
- Υ** *Θεομαχία* (503).
- Φ** *Μάχη παραποτάμιος* (611).
- X** *Ἐκτορος ἀναίρεσις* (515).
- Ψ** *Ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ* (897).
- Ω** *Ἐκτορος λύτρα* (= χρήματα για εξαγορά) (804).

ΤΙΤΛΟΙ ΡΑΨΩΔΙΩΝ *ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ*

- α** *Θεῶν ἀγορά* (= συνέλευση). *Ἀθηνᾶς παραίνεσις* (= συμβουλή) *πρὸς Τηλέμαχον* (αριθμός στίχων 444).
- β** *Ἰθακησίων ἀγορά, Τηλεμάχου ἀποδημία* (= αναχώρηση) (434).
- γ** *Τὰ ἐν Πύλῳ* (497).
- δ** *Τὰ ἐν Λακεδαίμονι* (847).
- ε** *Ὀδυσσέως σχεδία* (= πλοίαριον) (493).
- ζ** *Ὀδυσσέως ἄφιξις εἰς Φαίακας* (331).
- η** *Ὀδυσσέως εἴσοδος πρὸς Ἀλκίνοον* (347).
- θ** *Ὀδυσσέως σύστασις πρὸς Φαίακας* (586).
- ι** *Ἀλκινόου ἀπόλογοι, Κυκλώπεια* (566).
- κ** *Τὰ περὶ Αἰόλου, Λαιστρυγόνων καὶ Κίρκης* (574).
- λ** *Νέκυια – Ὀδυσσέως κάθοδος εἰς Ἄιδην* (640).
- μ** *Σειρήνες, Σκύλλα καὶ Χάρυβδις, Βόες Ἡλίου* (453).
- ν** *Ὀδυσσέως ἀπόπλους παρὰ Φαιάκων καὶ ἄφιξις εἰς Ἰθάκην* (440).
- ξ** *Ὀδυσσέως πρὸς Εὐμαιον ὁμιλία* (533).
- ο** *Τηλεμάχου πρὸς Εὐμαιον ἄφιξις* (557).
- π** *Τηλεμάχου ἀναγνωρισμὸς Ὀδυσσέως* (481).
- ρ** *Τηλεμάχου ἐπάνοδος εἰς Ἰθάκην* (606).
- σ** *Ὀδυσσέως καὶ Ἴρου πυγμῆ* (πυγμαχία) (428).
- τ** *Ὀδυσσέως καὶ Πηνελόπης ὁμιλία, Τὰ νίπτρα* (= νερό για νίψιμο) (604).
- υ** *Τὰ πρὸ τῆς μνηστηροφονίας* (394).
- φ** *Τόξου θέσις* (434).
- χ** *Μνηστηροφονία* (501).
- ψ** *Ὀδυσσέως ὑπὸ Πηνελόπης ἀναγνωρισμὸς* (372).
- ω** *Σπονδαί* (= συνθήκη, ἀνακωχή) – *Ὀδυσσεὺς καὶ Λαέρτης* (548).

ακροατήριο τη γνωρίζει. Ο Οδυσσέας, π.χ., κλαίει (ν 200), γιατί πιστεύει ότι οι Φαίακες δεν τον αποβίβασαν στην Ιθάκη.

ε. Η συχνή **επανάληψη** ορισμένων τυπικών στίχων ή τυπικών λέξεων (τεχνική των λογοτύπων), που πλαισιώνουν τους λόγους, συνοδεύουν το όνομα των ηρώων και παρέχουν στην αφήγηση χαρακτήρα επίσημο. Η επανάληψη έχει μεγάλη σημασία τόσο για την απομνημόνευση όσο και ως τεκμήριο ενσωμάτωσης λαϊκών ποιητικών τύπων.

στ. Η σταθερή χρήση κάποιων «**κοσμητικών**» **επιθέτων**, που συνοδεύουν ένα όνομα θεού, ήρωα αλλά και ομάδα προσώπων, π.χ. «Αθηνά γαλανόφθαλμη» (γλαυκῶπις), «Τηλέμαχος φρόνιμος» (πεπνυμένος), «Αχαιοί μεγαλόφυχοι» (μεγάθυμοι). Τα επίθετα αυτά, έκφραση της πλαστικότητας της ελληνικής γλώσσας, είναι κατά κανόνα σύνθετα και εντυπωσιάζουν με την έκταση και την αξία του νοήματός τους. Η ποικιλία των επιθέτων καθιστά ανάγλυφες τις διαφορές ανάμεσα στα πρόσωπα.

Η εναλλαγή στην έκφραση και η ποικιλία στην τεχνική χαρακτηρίζουν την τέχνη του Ομήρου και εικονογραφούν την ιδιαιτερότητα του ομηρικού ύφους, που συνδυάζει την προφορική λαϊκή παράδοση και την πρωτοτυπία της ατομικής ποιητικής δημιουργίας.

Γλώσσα – Μέτρο

Η γλώσσα των ομηρικών επών είναι η πρώτη πανελληνια λογοτεχνική γλώσσα. Ο κορμός της είναι η ιωνική διάλεκτος, κατανοητή απ' όλο τον ελληνικό κόσμο, περιέχει όμως και αιολικά στοιχεία με ελάχιστα αττικά.

Ο Όμηρος χρησιμοποιεί με απόλυτη άνεση το στίχο, το δακτυλικό ή ηρωικό εξάμετρο, στίχο πλαστικό και ευλύγιστο. Είναι το μέτρο στο οποίο έχει γραφτεί όλη η επική ποίηση των αρχαίων. Αποτελείται από πέντε δακτύλους (´ uu) και έναν τροχαίο (´u) ή σπονδείο (´ -) στο τέλος, που χωρίζεται στο μέσο από μια τομή. Κάθε δάκτυλος σχηματίζεται από μια μακρόχρονη και δύο βραχύχρονες συλλαβές, που η κανονική εναλλαγή τους (προσωδία) δημιουργεί στην αρχαία ελληνική ποίηση την αναγκαιότητα του μέτρου για απομνημόνευση.

π.χ. Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, / πολύτροπον, ὃς μάλα πολλά...

Ο πολιτισμός των επών

Ο πολιτισμός τον οποίο περιγράφουν τα ομηρικά έπη είναι κυρίως ο μυκηναϊκός (12ος αι. π.Χ.), με στοιχεία μεταγενέστερα έως την εποχή του ποιητή. Τα παλάτια (δῶματα-μέγαρα), πλούσια και μεγάλα, όπου ζουν οι ήρωες, είναι όμοια με αυτά που ανακαλύφθηκαν στις αρχαιολογικές ανασκαφές στα διάφορα μέρη της Ελλάδας (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλο, Κνωσό, Φαιστό κ.ά.) και στην Τροία. Πρόκειται κυρίως για πολιτισμό συνδεδεμένο με τον πολιτικό και κοινωνικό κόσμο του μακρινού παρελθόντος, έτσι όπως έφτασε έως την εποχή του ποιητή (8ος αι. π.Χ.).

Στα έπη αντικατοπτρίζεται η παραδοσιακή εικόνα του κόσμου των ανθρώπων των γεωμετρικών χρόνων (11ος-8ος αι. π.Χ.) και των αριστοκρατικών ιδεωδών των ηρώων του

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

παρελθόντος (ηρωικές περιπέτειες και αγώνες), αλλά ταυτόχρονα δίνεται και ο ραγδαίος μετασχηματισμός της εικόνας αυτής που προηγήθηκε του αποικισμού και της ακμής του εμπορίου στα μετέπειτα χρόνια.

Ο κόσμος αυτός προβάλλεται σε δύο φάσεις: σε καιρό πολέμου, στην *Ιλιάδα*, και σε καιρό ειρήνης, στην *Οδύσσεια*. Η αντίληψη για την ανθρώπινη ζωή αναδύεται μέσα και από τους δύο αυτούς κόσμους. Σημαντικό συστατικό στοιχείο του κόσμου των επών είναι η κοινωνία των ολύμπιων θεών, ενωμένη με χαλαρό σύνδεσμο κάτω από την κυριαρχία του Δία. Η προσέγγιση ανθρώπων και θεών γίνεται με τρόπο εντυπωσιακό.

I. Θρησκεία – ηθική

Οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου και οι άλλες υποδεέστερες θεότητες αποτελούν το θρησκευτικό κύκλο των ομηρικών επών. Ζουν ευτυχισμένοι στον Όλυμπο ή απλούστερα στον ουρανό, είναι αθάνατοι, ωραιότεροι και πολύ ισχυρότεροι από τους ανθρώπους. Έχουν σώμα με θείο αίμα που ονομάζεται *ιχώρ* (ό), τρέφονται με *άμβροσία* (= αθανασία) και πίνουν *νέκταρ* (= οίνο ερυθρό).

Η λατρεία των θεών γίνεται στους ναούς και εκδηλώνεται με θυσίες και προσφορές: σπονδές (< σπένδω = χύνω οίνο) για τους θεούς και *χοές* (< χέω) για τους νεκρούς και τις χθόνιες θεότητες. Αναφέρονται επίσης αγάλματα θεών, βωμοί και ιεροί χώροι. Οι θυσίες αποτελούν σταθερό στοιχείο της ευσέβειας: μεγαλύτερες ήταν οι *εκατόμβες* (εκατό βόδια), που δήλωναν περισσότερο την πανηγυρική επίσημη θυσία.

Οι ιερείς και οι μάντιες είναι αξιοσέβαστα πρόσωπα, που προβλέπουν τη θέληση των θεών από το πέταγμα των πουλιών (*οἰωνός* = πτηνό – *οἰωνοπόλοι*, *οἰωνοσκόποι*), τις συναντήσεις προσώπων και τα όνειρα (*όνειροπόλοι*, *όνειροσκόποι*). Έτσι, για παράδειγμα, ο Θεστορίδης Κάλχας για τους Έλληνες και ο Πριαμίδης Έλενος για τους Τρώες ήταν περίφημοι μάντιες στον Τρωικό πόλεμο.

Οι αγγελιαφόροι και οι κήρυκες (*Διὸς ἄγγελοι*) είναι, επίσης, ιερά πρόσωπα, προστατευόμενα από το Δία, και με το σύμβολο του αξιώματός τους (*σκήπτρον*) μπορούν να πηγαινοέρχονται ελεύθερα στα αντίπαλα στρατόπεδα.

Ο ομηρικός άνθρωπος πιστεύει στην ύπαρξη της ψυχής, στο μεταθανάτιο αποχωρισμό της από το σώμα, καθώς και στην εγκατάστασή της στον Άδη. Οι σκιές των νεκρών (*εἰδῶλα καμόντων*) περιφέρονται άσαρκες στον Κάτω κόσμο, τιμωρούνται στον σκοτεινό *Τάρταρο* ή ανταμείβονται στα *Ἠλύσια πεδία* (άλλη ονομασία: *Μακάρων νήσοι* = ευλογημένα νησιά), ανάλογα με τις πράξεις τους.

II. Οι θεοί στο έπος

Ιδιότητες Η παντοδυναμία των θεών είναι εμφανής, αλλά και αυτοί, όπως και οι άνθρωποι, έχουν πάθη και ελαττώματα, που τους φέρνουν συχνά σε επαφή με τους ανθρώπους: άλλοτε με τη δική τους θείκη μορφή και άλλοτε με ανθρώπινη (ανθρωπομορφισμός). Η επαφή αυτή είναι φιλική και οικεία, ενίοτε όμως γίνεται εχθρική και σκληρή. Στην *Ιλιάδα* οι θεοί στους οποίους πιστεύουν και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές είναι οι ίδιοι, αλλά οι προσωπικές τους συμπάθειες διαφορετικές: άλλοι υποστηρίζουν ολόψυχα τους Αχαιούς (Ήρα, Αθηνά, Ποσειδώνας) και άλλοι είναι με το μέρος των Τρώων (Απόλλωνας, Αφροδίτη).

Οι θεοί μεταμορφώνονται ελεύθερα και μεταμορφώνουν επίσης τους ανθρώπους, κατά βούληση. Μπορούν να θεραπεύουν και να ανανεώνουν, να αποκοιμίζουν και να αφυπνίζουν, να καταστρέφουν και να διασώζουν. Αναμειγνύονται, με τρόπο υπερφυσικό, στην ανθρώπινη δράση, παίρνουν μέρος στη μάχη (θεομαχία) και έτσι το έπος κινείται σ' ένα διπλό επίπεδο, με την εναλλαγή σκηνών μεταξύ ανθρώπων και θεών.

III. Η θεϊκή οικογένεια

Δίας

Κάθε θεός έχει τη δική του προσωπικότητα, η υπεροχή όμως του Δία (ό Ζεύς, τοῦ Διὸς) είναι αναμφισβήτητη· κύριος όλων είναι ο υπέρτατος κυβερνήτης, «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Θεός του ουρανού και αίτιος των φυσικών φαινομένων (νεφεληγερέτα = αυτός που συναθροίζει τα νέφη – κελαινεφής = μαυροσύννεφος – τερπικέραυτος = αυτός που αγαπάει τον κεραυνό), είναι προστάτης των αρχόντων και των βασιλέων, συγκαλεί και διαλύει τις συνελεύσεις των θεών και των ανθρώπων. Επιστατεί στην τήρηση των όρκων, προστατεύει τους φιλοξενούμενους και τους ικέτες (Ξένιος ή Ξείνιος, Ἴκετήσιος), στέλνει τα καλά και τα κακά σημάδια (οἰωνοί) στους ανθρώπους και φροντίζει για τη διακυβέρνηση και την απονομή της δικαιοσύνης.

Ποσειδῶνας

Δεύτερος μεγάλος και δυνατός θεός είναι ο Ποσειδῶνας (Ποσειδῶν, -ῶνας), γιος του Κρόνου και της Ρέας, αδελφός του Δία και σύζυγος της Αμφιτρίτης. Θεός της θάλασσας και όλων των υδάτων, σείει (ἐνοσίχθων) και κρατάει τη γη (γαιήοχος)· όπλο και σύμβολό του είναι η τρίαινα, κοντάρι με τρεις αιχμές. Κυριαρχεί ιδιαίτερα στην Οδύσσεια και προκαλεί, έως ένα σημείο, τις περιπέτειες του Οδυσσέα.

Άδης

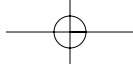
Ο τρίτος Κρονίδης, ο Άδης (Πλούτων), ορίζει το βασίλειο του Κάτω κόσμου και είναι ο βασιλιάς των νεκρών.

Λοιποί θεοί

Καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν επίσης: η Ήρα, αδελφή και γυναίκα του Δία, πρώτη από τις θεές, τα παιδιά της Λητώς, ο Απόλλωνας και η Άρτεμη, η Παλλάδα Αθηνά, κόρη του Δία, ο Άρης, πολεμικός θεός, ο Ερμής, αγγελιαφόρος των θεών, η Αφροδίτη, η πιο όμορφη από τις θεές, και ο χωλός (= κουτσός) σύζυγος της Αφροδίτης Ήφαιστος, η πιο συμπαθητική θεϊκή μορφή.

Αντιλήψεις για το θείο

Η θεία δικαιοσύνη αρχικά δεν έχει τη θέση που θα προσλάβει αργότερα· υπάρχει μόνο στο μέτρο όπου ο κυρίαρχος Δίας ενεργεί ως διαιτητής μεταξύ των θεών, εμποδίζοντας την υπερβολική αυθαιρεσία και αδικία. Πέρα όμως από τους θεούς προβάλλει η πίστη σε μίαν απρόσμενη μοίρα, σκοτεινή και ακαθόριστη, που καθορίζει το πεπρωμένο κάθε ανθρώπου στη διάρκεια της ζωής του, θεά ισχυρή (Μοίρα, Αἴσα > αἴσιος - αἴσυμνήτης = κυβερνήτης), στη θέληση της οποίας δεν αντιστέκεται ούτε ο ίδιος ο Δίας. Αυτός που παίρνει άδικα κάτι, πάνω απ' ό,τι πρέπει και του αναλογεί (ὑπὲρ μόρον, ὑπὲρ αἴσαν), τιμωρείται. Οι θεοί λοιπόν και η μοίρα κυβερνούν την τύχη των ανθρώπων.

IV. Κοινωνία

Κοινωνική οργάνωση Η κοινωνική οργάνωση που παρουσιάζεται στα ομηρικά έπη είναι προγενέστερη της εποχής του ποιητή. Η κοινωνία απαρτίζεται από τους λαούς (= απλοί άνθρωποι, στρατιώτες, πολεμιστές) και τους βασιλείς, που τους κυβερνούν και οι οποίοι φέρουν σκήπτρα χρυσά, σύμβολα της βασιλικής εξουσίας.

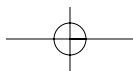
Η κοινωνική ζωή είναι οργανωμένη γύρω από το βασιλιά (στη λέξη βασιλεύς ενυπάρχει η λέξη λεώς = λαός), που έχει πολλά δικαιώματα. Κατ' αρχάς, ο βασιλιάς (άρχων, ηγεμών) είναι πλούσιος, με πολλούς δούλους και κοπάδια ζώων και ζει σε μεγάλα και λαμπρά παλάτια. Η βασιλική εξουσία καλύπτει τρεις αρμοδιότητες: τη στρατιωτική, τη θρησκευτική και τη δικαστική. Είναι αρχηγός του λαού στον πόλεμο, συγκαλεί και διευθύνει τις μεγάλες συνελεύσεις (ἀγοραὶ τοῦ δήμου), που προαναγγέλλουν την αρχή της πολιτικής ζωής, απονέμει τη δικαιοσύνη και οργανώνει τις μεγάλες θυσίες και τους αγώνες, στους οποίους παίρνουν μέρος όλοι οι πολίτες. Έχει ως πρώτιστο μέλημα να προστατεύει τους δικούς του και ως βασική αρετή την πολεμική ικανότητα. Συνήθως, επειδή οι σωματικές και πνευματικές αρετές του θεωρούνται θεία δώρα, ονομάζεται διογενής και διοτρεφής, καταγόμενος δηλαδή από τον Δία.

Ήρωες Οι ήρωες είναι προφανώς βασιλιάδες με ευγενική καταγωγή και πολεμιστές. Όπου παρουσιάζονται απλοί άνθρωποι, επώνυμοι και ανώνυμοι (χοιροβοσκοί, επαίτες, υπηρέτριες, παραμάνες κ.ά.), αυτοί αποτελούν πάντοτε το περιβάλλον ενός ηγεμόνα.

Η ομηρική κοινωνία έχει δύο όψεις: τον εμπόλεμο κόσμο των ηρώων και τον ειρηνικό των απλών ανθρώπων. Οι δύο αυτοί κόσμοι απεικονίζονται στην ασπίδα του Αχιλλέα (Σ της *Ιλιάδας*) και αντιπαρατίθενται με ενάργεια και στα δύο έπη. Οι ήρωες στην *Ιλιάδα* είναι αναμφίβολα ωραίοι, όμοιοι με τους θεούς (θεοειδείς) και γενναίοι, αλλά δρουν πάντοτε στα όρια του ανθρώπινου μέτρου, ακόμη και όταν είναι γιοι μιας θεάς και ενός θνητού (όπως ο Αχιλλέας ή ο Αινείας). Παρά τις επεμβάσεις των θεών που τους προστατεύουν, δεν μπορούν να απαλλαγούν από τη διπλή μοίρα τους: να υποφέρουν και να πεθάνουν. Παρά το μεγαλείο τους, παραμένουν «θνητοί». Όμως, ακόμη και όταν υποχωρούν μπροστά στη δύναμη ενός θεού, δε συντρίβονται, αλλά διατηρούν μια χαρακτηριστική υπερηφάνεια στις πράξεις τους.

Οι μορφές των ομηρικών ηρώων προβάλλονται αθάνατες. Από την πλευρά των Αχαιών: ο Αγαμέμνωνας, πρότυπο πολιτικής και πολεμικής αρετής, ο Μενέλαος, συναρχηγός και σχεδόν ομότιμος του αδελφού του, με μικρότερη επιρροή και πρωτοβουλία, ο γεροντότος Νέστορας, με σύνεση και ρητορική δεινότητα, ο τολμηρός και πολυμήχανος Οδυσσεύς και πολλοί άλλοι (οι δύο Αίαντες, ο Διομήδης, ο Ιδομενέας). Κατεξοχήν ήρωας όμως είναι ο ημίθεος, θεόμορφος Αχιλλέας, πρότυπο ανδρείας, ηρωισμού και πολεμικής τέχνης: δίπλα του ο επιστήθιος φίλος του Πάτροκλος.

Από την πλευρά των Τρώων: ο Πριαμίδης Έκτορας, ο άριστος των τρωικών ηρώων και ο ιδανικότερος τύπος του ήρωα που υποτάσσει τον εαυτό του στο καθήκον και στο συναίσθημα της τιμής. Άλλοι ευγενείς Τρώες: ο Αινείας, ο Πολυδάμας, ο Σαρπηδόνας, ο Πάρις, ο μάντης Έλενος. Γυναικείες μορφές: η Εκάβη, σύζυγος του Πριάμου,

η Ανδρομάχη, σύζυγος του Έκτορα, η Κασσάνδρα, η ωραιότερη κόρη του Πρίαμου. Η θέση όμως των γυναικών στο έπος συνδέεται με την ίδια τη δομή της κοινωνίας, βασική μονάδα της οποίας είναι ο οἶκος, όπου η γυναίκα περιορίζεται.

Αξίες στην Ιλιάδα

Οι ήρωες επιδιώκουν τη διάκριση («αἰὲν ἀριστεύειν...»), αγωνίζονται για τα ιδανικά («εἷς οἰωνός ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πατρὸς»), ακολουθούν έναν κώδικα τιμῆς, θάρρους και σεβασμού προς τους θεούς, τους νεκρούς και τους ηλικιωμένους. Η αμοιβαία εκτίμηση των προσώπων παραμένει υπόδειγμα πολιτισμού.

Οι ήρωες πολεμούν, αλλά ο ποιητής δε συντάσσεται με κανένα από τα δύο στρατόπεδα, κρατώντας τη ζυγαριά σε ισορροπία, χωρίς μεροληψίες. Οι αντιμετώπιλοι λαοί αναφέρονται ως ταυτόσημοι. Μιλούν την ίδια γλώσσα, έχουν τους ίδιους θεούς και ασκούν την ίδια λατρεία. Ο Όμηρος αγνοεί την πολιτισμική αντίθεση Ελλήνων και Ασιατών που βρισκόμαστε στην ιστορική αφήγηση των Μηδικών πολέμων του Ηροδότου.

Αξίες στην Οδύσσεια

Η Οδύσσεια παρουσιάζει έναν κόσμο αρκετά διαφορετικό. Οι ήρωες δεν είναι εξιδανικευμένοι και ανήκουν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Ανώτατο ιδανικό δεν είναι η ανδρεία αλλά η εξυπνάδα, η δεξιοτεχνία του κεντρικού ήρωα, του Οδυσσέα: η μορφή του παρουσιάζεται πολύπλευρη και αθάνατη στους αιώνες. Ο ποιητής έδωσε στον Οδυσσέα, σε μια ισορροπημένη αρμονία, όλες τις αρετές που πρέπει να έχει ο ήρωας κάθε εποχής (τόλμη, ανδρεία, σύνεση, καρτερία, επινοητικότητα) με τα χαρακτηριστικά επίθετα πολύτροπος (= πολυγυρισμένος, εφευρετικός), πολύμητις (= πολύσοφος), πολυμήχανος (= επινοητικός), πολυτλήμων ή πολύτλας (= καρτερικός).

Κοινές αξίες στα έπη

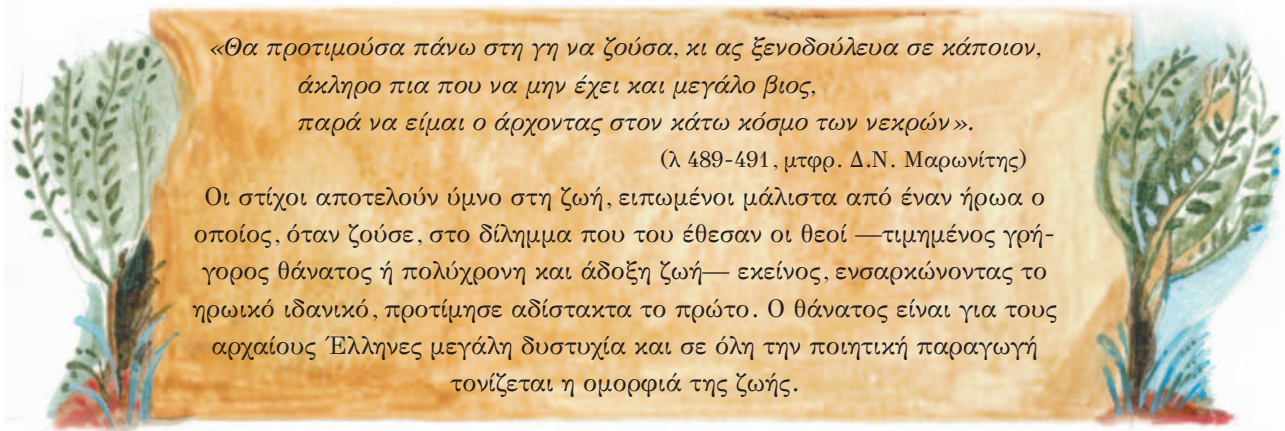
Τα πρόσωπα των δύο επών κοσμούν θαυμαστές αρετές, όπως η φιλοξενία, η ευγένεια, η φιλία, ο οίκτος για τον πόνο, η επιείκεια, η ηπιότητα, η ανθρωπιά.

Οι δεσμοί της φιλοξενίας παραμένουν ακατάλυτοι και μεταβιβάζονται από πατέρα σε γιο, ενώνοντας έτσι ανθρώπους διαφορετικών χωρών (όπως, για παράδειγμα, η συνάντηση Γλαύκου – Διομήδη στο Ζ της *Ιλιάδας*). Η ευγενική συμπεριφορά εκδηλώνεται με τη διακριτικότητα, τη γενναιοδωρία και τη φροντίδα για τον φιλοξενούμενο. Το ιδεώδες του ομηρικού ανθρώπου ενσαρκώνει η ικανότητα στο λόγο και στα έργα. Παράλληλα, άριστος θεωρείται όποιος έχει ευγενική καταγωγή, είναι γενναίος και ωραίος, επιδέξιος και συνετός.

Η ομηρική ποίηση απευθύνεται με αμεσότητα και ειλικρίνεια σε όλους και διαπνέεται από την αισιόδοξη κατάφαση της ζωής.

Οι ομηρικοί ήρωες αγαπούν τη ζωή, που είναι όμορφη. Αγαπούν τον αγώνα που θα τους δώσει τη δόξα (κλέος) και τη νίκη (κῦδος). Ο ηρωισμός όμως δεν αποκλείει τη θερμή αγάπη προς τη ζωή όπως την εκφράζει ο Αχιλλέας στην *Οδύσσεια*:

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

«Θα προτιμούσα πάνω στη γη να ζούσα, κι ας ξενοδούλευα σε κάποιον,
 άκληρο πια που να μην έχει και μεγάλο βιος,
 παρά να είμαι ο άρχοντας στον κάτω κόσμο των νεκρών».

(λ 489-491, μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης)

Οι στίχοι αποτελούν ύμνο στη ζωή, ειπωμένοι μάλιστα από έναν ήρωα ο οποίος, όταν ζούσε, στο δίλημμα που του έθεσαν οι θεοί —τιμημένος γρήγορος θάνατος ή πολύχρονη και άδοξη ζωή— εκείνος, ενσαρκώνοντας το ηρωικό ιδανικό, προτίμησε αδιάστατα το πρώτο. Ο θάνατος είναι για τους αρχαίους Έλληνες μεγάλη δυστυχία και σε όλη την ποιητική παραγωγή τονίζεται η ομορφιά της ζωής.

Διάδοση των ομηρικών επών

Σύμφωνα με την παράδοση, η πρώτη επίσημη καταγραφή των ομηρικών επών έγινε στην Αθήνα από τον Πεισίστρατο (μέσα του 6ου αι. π.Χ.). Το κείμενο διαβαζόταν στα Παναθήναια (από το 566 π.Χ.) και η απαγγελία έπρεπε να είναι συνεχής.

Στην αρχαιότητα υπήρχαν επίσης και εκδόσεις που οφείλονταν στην πρωτοβουλία πόλεων ή στην πρωτοβουλία ατόμων. Πολύ γνωστή ήταν εκείνη που είχε κάνει ο Αριστοτέλης για τον Αλέξανδρο «Ίλιάς ή έκ του νάρθηκος» (νάρθηξ = μικρή θήκη), την οποία είχε ο Μακεδόνας βασιλιάς πάντα μαζί του, κάτω από το προσκέφαλό του. Στην κλασική εποχή, τα ομηρικά έπη κατέλαβαν την πρώτη θέση στη μόρφωση των νέων, γιατί δίδασκαν την ανδρεία, την τιμή και την πολεμική τέχνη.

Στην αλεξανδρινή περίοδο, με την ίδρυση της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, ονομαστοί φιλόλογοι (γραμματικοί) ασχολήθηκαν συστηματικά με την κριτική έκδοση και το σχολιασμό του ομηρικού κειμένου. Χάρη σε αυτούς πήραν την οριστική μορφή η οποία διασώθηκε στα χειρόγραφα του Μεσαίωνα, που αποτέλεσαν τη βάση για τις σύγχρονες εκδόσεις.

Ομηρικό πρόβλημα

Το ομηρικό πρόβλημα αφορά κυρίως το θέμα της ενότητας και της πατρότητας της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*. Ήδη το 2ο αι. π.Χ. δύο φιλόλογοι, ο Ξένων και ο Ελλάνικος, ονομάστηκαν χωρίζοντες, γιατί υποστήριζαν ότι τα δύο έπη δεν είχαν γραφτεί από τον ίδιο ποιητή. Η άποψή τους πολεμήθηκε με ειδική μελέτη από τον Αρίσταρχο από τη Σαμοθράκη. Στους νεότερους χρόνους (αρχές 18ου αι.) φιλόλογοι και άλλοι λόγιοι διατύπωσαν την άποψη ότι δεν υπήρξε ποιητής Όμηρος ή ότι τα δύο ποιήματα δεν έχουν ενότητα ή ότι δεν είναι έργο του ίδιου ποιητή και άλλα παρεμφερή ζητήματα σχετικά με το χρόνο, τον τρόπο και τον τόπο σύνθεσης· έτσι, δημιουργήθηκε το ομηρικό πρόβλημα που τροφοδότησε μακρές συζητήσεις και διχάζει το φιλολογικό κόσμο μέχρι και σήμερα.

Ο Γερμανός φιλόλογος Aug. Wolf (1759-1824) αποτελεί τον εισηγητή της θεωρίας των αναλυτικών, οι οποίοι πιστεύουν ότι η *Ιλιάδα* και η *Οδύσεια* δεν είναι έργα ενός ποιητή. Αντίθετα, οι φιλόλογοι ερευνητές που δέχονται έναν ποιητή των δύο έργων και απο-

τελούν τους οπαδούς της ενωτικής θεωρίας υποστηρίζουν ότι τα έπη αποτελούν το καθένα μια ξεχωριστή ενότητα, την οποία ολοκλήρωσε ο ποιητής με βάση ένα σχέδιο που συνέλαβε πρωτύτερα. Μετά τον Wolf, άλλοι αναλυτικοί, όπως ο Γερμανός K. Lachmann (1793-1851), επιχειρούν τη διαίρεση των επών σε μικρά ποιήματα και κάνουν λόγο για συμπιλήματα, συνένωση δηλαδή μικρότερων ενοτήτων που τις συναρμολόγησαν με την πάροδο του χρόνου οι ραψωδοί.

Αναλυτικές είναι κυρίως οι τάσεις στη Γερμανία, ενώ ενωτικές στην Αγγλία. Ιδιαίτερη εξέλιξη αποτελεί η νεοαναλυτική θεωρία (εκπρόσωπος στην Ελλάδα ο Ι.Θ. Κακριδής), η οποία υποστηρίζει ότι όλα τα έργα τέχνης χρωστούν κάτι σε προηγούμενες δημιουργίες και αυτό συμβαίνει φυσικά και με τα ομηρικά έπη. Η αναζήτηση των πηγών ή προτύπων αποτελεί κύριο θέμα των νεοαναλυτικών, όπως η μεθοδική μελέτη του W. Kullmann, *Οι πηγές της Ιλιάδας* (1960).

Η σημερινή έρευνα, στηριζόμενη στην παράδοση, στις αρχαιολογικές ανακαλύψεις, στην πρόοδο της κριτικής και των γραμματολογικών μελετών, ενισχύει την άποψη ότι η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια* είναι ενιαία δημιουργήματα ενός ποιητή, του Ομήρου, και ότι και τα δύο έπη, παρά τις ολοφάνερές διαφορές σε ορισμένα σημεία (π.χ. λεξιλόγιο, αντίληψη περί του θείου) και κάποιες λογικές αντιφάσεις, που δικαιολογούνται από τους ποιητικούς κανόνες, έχουν καθαρή τη σφραγίδα της μεγαλοφυΐας του επάνω σε υλικό που υπήρχε.

Η αξία των ομηρικών επών και η επίδρασή τους στον ελληνικό και ευρωπαϊκό πολιτισμό

Αρχαιότητα Τα ομηρικά έπη αποτελούν την απαρχή της ελληνικής λογοτεχνίας. Ο πνευματικός κόσμος αναπτύσσεται κάτω από την επίδραση του Ομήρου. Τα έπη ήταν ιδιαίτερα αγαπητά στον αρχαίο κόσμο, τόσο για την εκφραστική τους δύναμη όσο και για την προβολή ηρωικών προτύπων και υψηλών ιδανικών· για αιώνες αποτέλεσαν βασικά κείμενα παιδευτικής και αισθητικής αγωγής. Οι νέοι όφειλαν να αποστηθίζουν ολόκληρο το κείμενο. Ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., με την επέκταση της γραφής σε ευρύτερα στρώματα, χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση για να διαβάζουν οι μαθητές. Η γλυπτική, η ζωγραφική και η αγγειογραφία αντλούν συχνά τα θέματά τους από τα ομηρικά έπη. Η λυρική και η δραματική ποίηση, καθώς και η ιστορία πηγάζουν από αυτά. «Τὴν Ἑλλάδα πεπαιδευκεν οὗτος ὁ ποιητής» αναφέρει ο Πλάτων στην *Πολιτεία* (I 606e). Η ποίηση του Ομήρου προετοιμάζει τον 5ο αι. π.Χ., εμπνέει την ελληνική τραγωδία και όλη την αρχαία ελληνική γραμματεία της κλασικής εποχής.

Ρωμαϊκή εποχή Στη Ρώμη, την εποχή του Αυγούστου (1ος αι. π.Χ.), ο Όμηρος διδάσκεται από το πρωτότυπο. Η ποίηση του Ομήρου, στη συνέχεια, επέδρασε στην αντίστοιχη ρωμαϊκή και στους ποιητές Βιργίλιο (70-19 π.Χ.) και Σενέκα (4 π.Χ.-65 μ.Χ.). Ο στωικός φιλόσοφος και δραματουργός Σενέκας γράφει τραγωδίες με ανάλογη θεματική (*Τρωάδες*, *Αγαμέμνων*), ενώ ο κορυφαίος επικός ποιητής Βιργίλιος συνθέτει την *Αινειάδα*, σε 12 βιβλία. Το έργο αποτελεί το εθνικό έπος των Ρωμαίων και

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

αναφέρεται στην ίδρυση του ρωμαϊκού κράτους και τη γενεαλογική αρχή του Αυγούστου από τον Αινεία, τον ανδρείο υπερασπιστή της Τροίας. Αιώνες αργότερα, ο Ιταλός ποιητής Δάντης (1265-1321) μνημονεύει και τους δύο ποιητές στη *Θεία Κωμωδία* του. Στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή, ο Κόιντος ο Σμυρναίος (4ος αι. μ.Χ.) γράφει τα *Μεθ' Όμηρον*, ένα έπος σε 14 βιβλία, το οποίο αφηγείται τα γεγονότα που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο τέλος της *Ιλιάδας* και στην αρχή της *Οδύσσειας*.

Βυζάντιο Στο Βυζάντιο οι μοναχοί στα μοναστήρια αντέγραφαν με αγάπη τα ομηρικά ποιήματα και έτσι τα διέσωσαν, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος (12ος αι.) έγραψε σχόλια για τον Όμηρο.

Αναγέννηση Στην Αναγέννηση τα έπη γίνονται γνωστά σε όλη την Ευρώπη από τους Έλληνες λόγιους της Διασποράς, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453). Η πρώτη έκδοση του Ομήρου γίνεται από το Δημήτριο Χαλκοκονδύλη, στη Φλωρεντία (1488), ενώ 16 χρόνια αργότερα (1504) ακολουθεί η έκδοση του Άλδου Μανούτιου, στη Βενετία.

Στη συνέχεια, τα έπη αποτελούν πηγή έμπνευσης για τους συγγραφείς της δυτικής λογοτεχνίας στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Αγγλία και αργότερα στις ΗΠΑ.

Σημερινή εποχή Στον πολιτισμό των ευρωπαϊκών λαών ο Όμηρος είναι το λαμπρό σύμβολο της υψηλής ποίησης. Ο θαυμασμός προς τα ομηρικά ποιήματα παραμένει ζωηρός έως τις μέρες μας. Πολλές ομηρικές εκφράσεις επιβιώνουν αυτούσιες ακόμη και σήμερα στον προφορικό και στο γραπτό λόγο, όπως: «νόστιμον ήμαρ», «έπεα πτερόεντα», «ρόδοδάκτυλος Ήώς», «έρκος οδόντων», «έπί ξυροῦ άκμής», «εἷς οἰωνός άριστος, άμύνεσθαι περι πάτρης» κ.ά. Γράφονται δράματα, ποιήματα, πραγματείες, εμπνευσμένα όλα από τις ιστορίες τους, παράγονται από συνθέτες όπερες και όπερέτες, γράφονται και παίζονται θεατρικά και κινηματογραφικά έργα, δημιουργούνται έργα ζωγραφικής και γλυπτικής. Αντικείμενο μελέτης πλήθους ερευνητών, που έχουν προσφέρει έναν τεράστιο όγκο βιβλιογραφίας, αποτελούν, επίσης, πηγή έμπνευσης για τους νεότερους ποιητές και πεζογράφους. Για παράδειγμα, το 1922 ο Τζέιμς Τζόυς (1888-1941), Ιρλανδός συγγραφέας, γράφει το σπουδαίο μυθιστόρημα *Οδυσσέας*, ενώ ο Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957) το 1938 συνθέτει το νεοελληνικό έπος *Οδύσσεια*, που περιέχει 33.333 δεκαεπτασύλλαβους στίχους.

Τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, ο Γάλλος θεατρικός συγγραφέας Ζαν Ζιροντού (1882-1944) ανεβάζει το έργο του ο *Τρωικός πόλεμος δε θα γίνει και*, αρκετό καιρό μετά τον πόλεμο, ένας αγγλόφωνος συγγραφέας, ο Ντερκ Γουόλκοτ (1930-) πήρε το βραβείο Νόμπελ, το 1992, για το ποίημά του *Όμηρος*, στο οποίο μεταμορφώνει τους ήρωες του Ομήρου σε ψαράδες των νησιών της Καραϊβικής.

Στην Ελλάδα, ο θεατρικός συγγραφέας Ιάκωβος Καμπανέλλης (1922-) γράφει το έργο: *Οδυσσέα, γύρισε σπίτι* (1952). Πολλοί, άλλωστε, Νεοέλληνες ποιητές πραγματεύονται θέματα εμπνευσμένα από την ομηρική ποίηση, όπως οι Διον. Σολωμός («Η σκιά του Ομήρου», «Η φωνή του Ομήρου» κ.ά.), Ανδρ. Κάλβος, Κ.Π. Καβάφης («Ιθάκη»), Άγγ. Σικελιανός, Κ. Παλαμάς (*Ασάλευτη Ζωή*), Γ. Σινόπουλος, Γ. Σεφέρης.

Ολόκληρη η ευρωπαϊκή και παγκόσμια διανοήση γνωρίζει τον Όμηρο (τόσο στο πρωτότυπο όσο και από μετάφραση) και τα έπη του γονιμοποίησαν και εξακολουθούν να γονιμοποιούν έως σήμερα την τέχνη και τη σκέψη όλων των εποχών.

Επικός κύκλος

Με τον όρο αυτό ονομάζονται κυρίως τα έπη που αναφέρονται στα γεγονότα πριν και μετά την *Ιλιάδα*. Ένας μεγάλος αριθμός επικών ποιημάτων, σε άγνωστη για μας χρονολογία, ομαδοποιήθηκαν σ' έναν κύκλο (Κύκλια έπη), αρχίζοντας από τις μακρινές αρχές (Θεογονία-Τιτανομαχία, όπως ο Εύμηλος ο Κορίνθιος, που έγραψε ομώνυμο έπος τον 8ο αι.) και περνώντας μέσα από τους μύθους της Θήβας και του Τρωικού πολέμου. Από το τεράστιο αυτό σώμα έχουν διασωθεί μερικά σύντομα αποσπάσματα ή μόνο στίχοι. Πολλά από τα ποιήματα του Κύκλου είναι μεταγενέστερα από τα ομηρικά έπη, ανήκουν πιθανόν στον 7ο ή 6ο αι., και εκτός από το όνομα του Ομήρου αναφέρονται πολλοί συγγραφείς, όπως ο Αρκτίνοσ από τη Μίλητο, ο Στασίνοσ από την Κύπρο κ.ά. Η σπουδαιότητα των επών αυτών ήταν μεγάλη για τη μεταγενέστερη ελληνική λογοτεχνία, ιδιαίτερα η επίδρασή τους στη λυρική και τραγική ποίηση καθώς και στις εικαστικές τέχνες.

Ο Θηβαϊκός κύκλος περιλάμβανε τα έπη: *Οιδιπόδεια* (θέμα ο μύθος του Οιδίποδα), *Θηβαΐς* (εκστρατεία των Επτά στη Θήβα) και *Επίγονοι* (άλωση της Θήβας από τους γιους των Επτά). Στον Τρωικό κύκλο ανήκουν τα έπη: *Κύπρια* (προϊστορία της *Ιλιάδας*), *Αιθιοπίς* (συνέχεια της *Ιλιάδας*), *Μικρά Ίλιάς* (δράση μετά το θάνατο του Έκτορα), *Ίλιου πέρσις* (άλωση της Τροίας), *Νόστοι* (επιστροφές στην πατρίδα), *Τηλεγόνεια* (φόνος του Οδυσσέα από τον Τηλέγονο, γιο του ίδιου και της Κίρκης).

Η *Βατραχομομαχία* (303 στίχοι), ποίημα όπου περιγράφεται ένας φανταστικός πόλεμος μεταξύ ποντικών (*μυών*) και βατράχων, ανήκει στα *παίγνια* (= παιχνίδια) με μορφή παρωδίας· με το κωμικό της περιεχόμενο παρωδεί την *Ιλιάδα*. Ο ποιητής είναι άγνωστος, αποδίδεται όμως στον Πίγηρτα από την Αλικαρνασσό, αδελφό της βασίλισσας Αρτεμισίας.

Ομηρικοί ύμνοι

Με το όνομα του Ομήρου έχουν διασωθεί 33 διαφορετικής έκτασης ύμνοι (4 εκτενέστεροι και 29 μικρότεροι), γραμμένοι σε εξάμετρους στίχους, από άγνωστους ποιητές, σε διάφορες περιοχές και εποχές (από τον 7ο έως τον 6ο αι. π.Χ.)· η νεότερη έρευνα δεν τους δέχεται ως ομηρικούς.

Οι ύμνοι αυτοί έχουν το χαρακτήρα του έπους και τους έφαλλαν οι ραψωδοί στις γιορτές· αποτελούσαν ένα είδος προεισαγωγής (προοιμίου) στις επικές απαγγελίες και περιείχαν ύμνο προς ένα θεό («*Εἰς Δήμητρα*», «*Εἰς Ἀφροδίτην*», «*Εἰς Διόνυσον*» κτλ.)· ως προς τη μορφή, μοιάζουν μεταξύ τους: αρχίζουν με μια επίκληση στον εορτάζοντα θεό και, στη συνέχεια, κατονομάζονται οι ιδιότητες και περιγράφονται η καταγωγή και τα κατορθώματά του. Αρχαιότερος ύμνος είναι ο «*Εἰς Ἀπόλλωνα*»¹ (546 στίχοι), όπου εξυμνείται η γέννηση του θεού στη Δήλο. Νεότερος είναι ο «*Εἰς Ἑρμῆν*» (580 στίχοι), ένας ευτράπελος ύμνος που προβάλλει, με χαριτωμένα επεισόδια, σκηνές από τη δράση και τις πανουργίες του νεογέννητου θεού στην ποιμενική Αρκαδία.

1. Ο Θουκυδίδης (III, 104) αναφέρει τον ύμνο.

β. Διδακτικό έπος: Ήσιόδος

Σε αντίθεση προς το ηρωικό έπος, που αναφέρεται σε ένα απώτερο παρελθόν, το διδακτικό έπος έχει αντικείμενο το παρόν και ασχολείται με τα καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου. Με το έπος αυτό ο ποιητής αποτυπώνει τις ιδέες του για τη ζωή και τις αξίες της και προβάλλει τη σοφία και τις εμπειρίες του λαού. Έτσι, αν το ηρωικό είναι το έπος του πολέμου και της περιπέτειας, το διδακτικό είναι το έπος της ειρήνης και του πολιτισμού. Είναι η προβολή μιας κοινωνίας που αποστρέφεται τον πόλεμο και επιλέγει ως ιδανικό την ειρηνική ζωή. Τα πολεμικά κατορθώματα αντικαθίστανται από τα επιτεύγματα της καθημερινής ζωής και του μόχθου. Με το ηρωικό έπος συνδέεται το όνομα του Ομήρου, ενώ με το διδακτικό το όνομα του Ησιόδου.

I. Βιογραφικά

Ο Ησιόδος (πιθανόν τέλη του 8ου αι. π.Χ.) είναι ο πρώτος ποιητής που αναφέρει το όνομά του και παρεμβάλλει προσωπικά θέματα στην ποίησή του. Γεννήθηκε στην Άσκρα της Βοιωτίας, ένα μικρό χωριό κοντά στις Θεσπίες, στις πλαγιές του Ελικώνα, όπου εγκαταστάθηκε ο πατέρας του προερχόμενος από την αιολική πόλη της Κύμης. Η σκληρή αγροτική ζωή στο βοιωτικό χωριό, όπως εξομολογείται ο ίδιος, άσκησε αποφασιστική επίδραση στο χαρακτήρα και στην ποίησή του. Σε ποιητικό διαγωνισμό στη Χαλκίδα (Άγών Όμηρου και Ήσιόδου), στους επικήδειους αγώνες για το βασιλιά Αμφιδάμαντα, νίκησε ακόμη και τον Όμηρο¹ και κέρδισε το πρώτο βραβείο, ένα χρυσό τρίποδα, που τον αφιέρωσε στις Μούσες του Ελικώνα, εκεί όπου, καθώς λέει ο ίδιος, φτωχός νέος έβοσκε τα πρόβατά του και οι Ελικωνιάδες θεότητες του φανερώθηκαν και του έμαθαν την ποίηση. Στα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή αναφέρεται και η μακροχρόνια διαφωνία του με τον αδελφό του, Πέρση, που κατέληξε σε φημισμένη δίκη. Πέθανε στη γενέτειρά του· ο τάφος του όμως σύμφωνα με αρχαία μαρτυρία, υπήρχε στην Αγορά του βοιωτικού Ορχομενού.

II. Εργογραφία (ακολουθεί τα γλωσσικά και μετρικά πρότυπα του ηρωικού έπους)

1. **Θεογονία** (1.022 εξάμετροι στίχοι). Αναφέρεται στη γενεαλογία των θεών και τη δημιουργία του κόσμου. Το ποίημα παρουσιάζει το μύθο της διαδοχής (Ούρανός - Κρόνος - Ζεύς), τη γένεση των κοσμικών στοιχείων [Χάος, Τάρταρος, Έρως, Έρεβος (= σκοτάδι), Γαΐα, Νύξ, Αϊθήρ, Πόντος], τη γέννηση των Τιτάνων και την Τιτανομαχία. Κυριαρχεί η τριαδική αρχή: το Χάος, η Γη και ο Έρως, που απαρτίζουν το κοσμολογικό τρίγωνο, σε αντίθεση προς το θεογονικό (Ουρανός-Κρόνος-Δίας), ενώ η μεγάλη μορφή του Διός αποτελεί το βασικό άξονα. Δίπλα στην ισόρροπη εξουσία του Δία παραστέκεται η Δίκη (= δικαιοσύνη), κόρη του Δία και της Θέμιδας, αδελφή της Ειρήνης και της Ευνομίας. Ο Δίας εγκαινιάζει την τάξη έναντι της αταξίας που εκπροσωπούσαν οι σκοτεινές δυνάμεις του παρελθόντος, οι οποίες τελικά συντρίβονται από αυτόν.

1. Ίσως η παράδοση αυτή να δικαιολογεί την προτίμηση της νεότερης κοινωνίας στον υμνητή της ειρήνης και όχι του πολέμου.

2. *Έργα και Ημέραι* (828 εξάμετροι στίχοι). Είναι το γνωστότερο διδακτικό επικό ποίημα και αφορμάται από τη φιλονικία του ποιητή με τον αδελφό του εξαιτίας δικαστικής διαμάχης για την πατρική κληρονομιά. Βασικά θέματα των Έργων είναι η έρις (= διχόνοια) με τις δύο όψεις της, καλή και κακή, το δίκαιο και η εργασία, θεματική η οποία υπαγορεύει και τον τίτλο του έπους. Το ποίημα αρχίζει με την επίκληση των Πιερίδων Μουσών (για να τον εμπνεύσουν) και τον ύμνο στον ύψιστο θεό, το Δία: στη συνέχεια, στο πρώτο μέρος, το θεωρητικό (στ. 11-382), ο ποιητής απευθυνόμενος στον αδελφό του, Πέρση, με μυθικές διηγήσεις (μύθοι του Προμηθέα, της Πανδώρας¹, των πέντε γενών) προσπαθεί να απαντήσει σε ερωτήματα σχετικά με τη δομή της κοινωνίας των ανθρώπων, τις ηθικές υποχρεώσεις, την προέλευση του κακού στον κόσμο. Υπογραμμίζονται ιδιαίτερα οι αρετές που είναι χρήσιμες στον αγώνα της ζωής (οικονομία, προνοητικότητα, μέτρο και τάξη, κοινωνικότητα).

Στο δεύτερο μέρος του έπους, το πρακτικό (στ. 383-828) δίνονται θρησκευτικές και ηθικές συμβουλές για τις ανθρώπινες σχέσεις μεταξύ συγγενών, φίλων και γειτόνων, καθώς και συμβουλές για τη γεωργία, τη ναυτιλία και το εμπόριο, τις αίσιες και θεάρεστες ημέρες του μηνός.

3. *Άσπες* (480 εξάμετροι στίχοι). Περιγράφει τον αγώνα του Ηρακλή εναντίον του Κύκνου, γιου του Άρη, ληστή που εμπόδιζε τη μετάβαση των πιστών του Απόλλωνα στους Δελφούς. Ο Ησίοδος στην περιγραφή της ασπίδας του Ηρακλή μιμήθηκε τον Όμηρο (Σ Ιλιάδας, ασπίδα του Αχιλλέα). Η διαφορά, όμως, στις δύο περιγραφές είναι φανερή: στην ασπίδα του ομηρικού ήρωα οι εικόνες προβάλλουν την πολυμορφία της ζωής, ενώ στην ασπίδα του Ηρακλή αποκαλύπτουν τη φρίκη του πολέμου και τους δαίμονες της καταστροφής, προβάλλοντας έτσι, αντιθετικά, την ειρηνική πλευρά της ζωής.

4. *Γυναικῶν Κατάλογος ἢ Ἅοῖαι* [από τον τρόπο με το οποίο άρχιζαν τα γενεαλογικά κεφάλαια του ποιήματος (ἢ οἷη = ἢ ὅπως εκείνη η γυναίκα που...), ως τρόπος μετάβασης σε άλλη ηρωίδα]. Το έργο αποτελούσε συνέχεια της Θεογονίας και σύγκριση ηρωίδων ανά δύο. Περιείχε κατάλογο γυναικῶν οι οποίες από θεούς γέννησαν ήρωες. Στον Ησίοδο αποδίδονται και μερικά άλλα ποιήματα, όπως *Μεγάλαι Ἅοῖαι*, *Μελαμπόδεια*, *Εἰς Ἄδου Κατάβασις* (Θησέως και Πειρίθου), *Χείρωνος Ὑποθήκαι*, *Γῆς περίοδος*, *Ἀστρονομία* κ.ά. Έχουν σωθεί μόνο αποσπάσματα.

III. Χαρακτήρας του ησιόδειου έργου

Ο Ησίοδος είναι η πρώτη ποιητική φωνή της ηπειρωτικής Ελλάδας: το έργο του μας διευκολύνει να γνωρίσουμε καλά τις ιδέες της εποχής του και τις αντιλήψεις σχετικά με τη φύση, τη γεωργική και αγροτική ζωή, την οικονομική κατάσταση, την κοινωνική διαστρωμάτωση.

Γεωγραφικά και κοινωνικά ο Ησίοδος είναι ριζωμένος σε μια εποχή τελείως διαφορετική από τον ομηρικό κόσμο. Τα κοινωνικά θέματα απασχολούν κατά κύριο λόγο τη

1. Η πρώτη γυναίκα που έπλασε από πηλό ο Ήφαιστος (πρβλ. τη βιβλική Εύα), στην οποία οι θεοί χάρισαν πολλά δώρα (απ' όπου και το όνομά της, Παν-δώρα). Είναι γνωστός ο μύθος με το πιθάρι (γνωστό ως κουτί) που το άνοιξε και ξεχύθηκαν όλα τα κακά: μόνο η Ελπίδα έμεινε, μοναδικό αγαθό στους ανθρώπους.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

σκέψη του. Ο ποιητής, αρνούμενος τη βία, προβάλλει τη δικαιοσύνη, που είναι ανώτερος τρόπος για τις σχέσεις με τους άλλους. Εξαιρείται η ιδέα της Δίκης (δικαιοσύνης), εκπροσωπούμενης από το Δία, η οποία, κατανικώντας την Ύβριν (καταπάτηση δικαίου από τους δωροφάγους βασιλείς), τελικά υπερτερεί. Ο μύθος «Το γεράκι και το αηδόνι» (Έργα 202-212) εικονογραφεί τη σύγκρουση ανάμεσα στη δύναμη και τη δικαιοσύνη.

Επιχειρεί να δώσει μια πρώτη γενεαλογία του πολιτισμού, διακρίνοντας πέντε γένη ανθρώπων (χρυσό, αργυρό, χάλκινο, ηρωικό, σιδερένιο), που έζησαν διαδοχικά πάνω στη γη και πορεύτηκαν από την ευτυχισμένη ζωή ως τη μεγάλη παρακμή· απαισιόδοξη αντίληψη που εικονογραφείται με την έκπτωση του ανθρώπου από την παραδείσια θέση στον επίμοχθο βίο.

Η αρετή απασχολεί πολύ τον Ησίοδο («Μακρύς κι ανηφορικός ο δρόμος που οδηγεί σ' αυτήν», Έργα, 290). Ξεχωριστή θέση στο έργο του κατέχει η εργασία που φέρνει πλούτο, αρετή και τιμή. Η άποψη αυτή προκάλεσε έκπληξη στην εποχή του, γιατί τότε δεν αναγνώριζαν την εργασία ως ηθική αξία.

Η πρωτοτυπία του Ησιόδου αναγνωρίστηκε πολύ στην αρχαιότητα: η ποίησή του διακρίνεται για την ατομικότητα, τη δύναμη της φαντασίας, τη θεματική ποικιλία· θεωρήθηκε πρόδρομος του αρχαϊκού λυρισμού και προάγγελος του θετικού και επιστημονικού πνεύματος· αποτελεί την αφετηρία για το μεταγενέστερο φιλοσοφικό στοχασμό, ο οποίος οδήγησε στον εξορθολογισμό της ελληνικής κοσμογονίας και κοσμολογίας.

IV. Επίδραση

Οι θρησκευτικές και κυρίως οι ηθικές αντιλήψεις του Ησιόδου για κοινωνική δικαιοσύνη επηρέασαν βαθιά τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, κυρίως τον Ηράκλειτο, τον Παρμενίδη και τον Εμπεδοκλή, καθώς και τους λυρικούς ποιητές της αρχαϊκής εποχής, οι οποίοι επηρεασμένοι από τις νέες πολιτικοκοινωνικές συνθήκες θα προβάλουν το άτομο και τις αξίες του· η εξατομίκευση της ησιόδειας ποίησης ασκεί επίδραση κατεξοχήν στον Αρχίλοχο. Ιδιαίτερα εκτιμήθηκε στους ελληνιστικούς χρόνους (Καλλίμαχος, Απολλώνιος ο Ρόδιος). Τα έργα του άσκησαν μεγάλη επίδραση στη βουκολική ποίηση (Θεόκριτος) και στη ρωμαϊκή λογοτεχνία (Μεταμορφώσεις του Οβιδίου, Γεωργικά και Έκλογαί του Βιργιλίου). Ο Ασκραίος ποιητής έγινε πανελλήνιος και πανανθρώπινος. Η επίδρασή του συνεχίζεται ως τις μέρες μας (βλ. Κωστής Παλαμάς, «Ασκραίος»).

Έργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος.

Έργα καὶ Ἡμέραι, στ. 311.

Η δουλειά ντροπή δεν έχει, ντροπή έχει η τεμπελιά.

Ο στίχος ήταν από τα πιο γνωστά γνωμικά στην Αρχαιότητα. Ο Ησίοδος προσπερνάει με αδιαφορία τις αρετές της αριστοκρατικής τάξης και προβάλλει ως αρετή την εργασία, που ως τότε είχε αξία μόνο για τους δούλους.

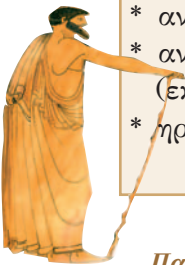
2. ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Απαρχές Στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. το ενδιαφέρον για την επική ποίηση εξασθενεί και κάνει την εμφάνισή της η λυρική ποίηση, που καλλιεργείται μεταξύ των ετών 650-450 π.Χ.

Λυρική¹ ποίηση είναι η ποίηση που τραγουδιόταν, είτε από ένα άτομο είτε από ομάδα τραγουδιστών, με συνοδεία λύρας αρχικά και στη συνέχεια με άλλα μουσικά όργανα, όπως ο αυλός, η κιθάρα, η φόρμιγγα, η βάρβιτος κ.ά. Γεννήθηκε από την ανάγκη του ανθρώπου να εκφράσει ελεύθερα τα συναισθήματα και τις ιδέες του.

Διαφορές έπους – λυρικής ποίησης Η ποίηση του Ομήρου εκφράζει μια συγκεκριμένη κοινωνία, την πολεμική αριστοκρατία, ενώ με τη λυρική ποίηση το άτομο χειραφετείται και αποδεσμεύεται από μια «δεδομένη» τάξη, αναζητώντας την προσωπική του φυσιογνωμία. Έτσι, από τον Όμηρο, ο οποίος είναι ανώνυμος στο έργο του, περνάμε στον επώνυμο ποιητή της λυρικής ποίησης, που αναδύεται ως πρόσωπο και διαλέγεται ακόμη και με τον εαυτό του. Η λυρική ποίηση εμφανίζεται ως αντίλογος τόσο στον ηρωικό μύθο όσο και στη στερεότυπη μορφή του, την εξάμετρη αφήγηση.

Έπος	Λυρική ποίηση
* μεγάλη έκταση	* μικρή έκταση
* ίδια μορφή (γλώσσα και στιχουργία) και περιεχόμενο (αφήγηση άθλων)	* ποικιλία στη μορφή (γλώσσα – μέτρο) και στο περιεχόμενο (πλούσια θεματική)
* αντικειμενική, περιγραφική ποίηση	* υποκειμενική (προσωπική) ποίηση
* αναφέρεται στο παρελθόν (εχέι – τότε – μακριά)	* αναφέρεται στο παρόν (εδώ – τώρα – πλησίον)
* ηρωικό ιδεώδες	* διαφωνία, πολλές φορές, με τα ιδεώδη του έπους

Παράγοντες ανάπτυξης

Στην ανάπτυξη της λυρικής ποίησης ουσιαστικό ρόλο διαδραμάτισαν οι νέες συνθήκες που αρχίζουν να επικρατούν με τη δημιουργία της «πόλεως», η οποία αρχίζει να οργανώνεται συλλογικά με τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Ουσιαστικό, επίσης, ρόλο διαδραμάτισαν οι κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες που αμφισβήτησαν το θεσμό της βασιλείας και αρνήθηκαν τον παλαιό ομηρικό κόσμο. Οι πολιτειακές μεταβολές ανέτρεψαν τη βασιλεία και εγκαθίδρυσαν αριστοκρατικά και «τυραννικά» καθεστώτα και στη συνέχεια πολιτεύματα δημοκρατικά.

Παράγοντες που συντέλεσαν στην ανάπτυξη της ήταν ακόμη: ο αποικισμός, η οικονομική ανάπτυξη, οι κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις και αλλαγές, καθώς και οι πνευματικές εξελίξεις (αφύπνιση του ατόμου και ανάγκη για προσωπική έκφραση και ελευθερία).

Το άτομο αφοσιώνεται στην προσπάθεια βελτίωσης της ζωής και επιδιώκει να εκ-

1. Όρος της αλεξανδρινής εποχής, γιατί η λύρα ήταν το πιο αντιπροσωπευτικό όργανο.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

φράσει τις προσωπικές ή ομαδικές συγκινήσεις, οι ευκαιρίες εκδήλωσης των οποίων είναι πολλές. Τα πατριωτικά συναισθήματα ενισχύονται με τις πανελλήνιες γιορτές, τους μεγάλους αγώνες και τα πανηγύρια. Η κοινή ζωή συνεχώς επεκτείνεται και οδηγεί στις παντός είδους συγκεντρώσεις και στα συμπόσια. Μέσο έκφρασης όλων αυτών θα αποτελέσει η λυρική ποίηση, αφού τα ποιήματα τώρα δε γράφονται μόνο για να τα διαβάσουν ή για να τα ακούν, αλλά και για να τα τραγουδούν· ορισμένα μάλιστα από αυτά τα χορεύουν.

Πηγές Μαρτυρίες και πρώιμες λυρικές αναφορές παρέχουν: η δημώδης ποίηση (όπως η *Είρεσιώνη*¹ στη Σάμο και το *Ροδιακό χελιδόνισμα*, χαριτωμένα παιδικά τραγούδια), τα ομηρικά έπη (τραγούδι γάμου, χορευτικό τραγούδι, τραγούδι που συνοδεύει τη δουλειά, μοιρολόγια) και τα σχετικά με τη λατρεία (παιάνες, *Νόμοι*, τραγούδια με κιθάρα για τον Απόλλωνα)· ακόμη, η μουσική παράδοση της Ανατολής (Αιγύπτου, Βαβυλώνας), που πέρασε στις μικρασιατικές αποικίες και στα νησιά του Αιγαίου.

Περιεχόμενο Το περιεχόμενο των ποιημάτων της αρχαίας λυρικής ποίησης αναφέρεται σε όλους σχεδόν τους τομείς της αρχαίας κοινωνίας:

- Θρησκευτική ζωή: ύμνοι, παιάνες, διθύραμβοι.
- Εθνική ζωή: ελεγείες (με περιεχόμενο πολεμικό), εμβατήρια, επινίκια, εγκώμια.
- Πολιτική ζωή: ελεγείες, ίαμβοι, παρωδίες.
- Ιδιωτική ζωή: σκόλια (= συμποτικά αυτοσχέδια άσματα), ερωτικά, υμέναιοι (= τραγούδια γάμου, επιθαλάμια), θρήνοι, επικήδειοι, επιγράμματα.

Μουσική Οι πληροφορίες μας για την αρχαία ελληνική μουσική είναι ελάχιστες. Σε ασφαλείς διαπιστώσεις μπορούμε να οδηγηθούμε μόνο για τη λογοτεχνική μορφή των λυρικών ποιημάτων. Πάντως, η αρχαία ελληνική λυρική ποίηση είναι ποίηση που άδεται και συνοδεύεται από μουσικά όργανα. Μερικές φορές άδεται όχι από έναν τραγουδιστή (μονωδία – μονωδιακή), αλλά από χορό (χορωδιακή), που άλλοτε είναι ακίνητος και άλλοτε κινείται με ρυθμικούς βηματισμούς.

Αναθηματικό ανάγλυφο από την Ακρόπολη της Αθήνας, με παράσταση των Χαρίτων που χορεύουν

Χαρακτηριστικά Η λυρική ποίηση είναι δυναμική και πολυδιάστατη παρά την αποσπασματικότητά της. Έχουν διασωθεί μερικά αποσπάσματα (fragmenta) από ολιγόστιχα ποιήματα, ή λίγοι μόνο στίχοι. Διακρίνεται για την ποικιλία των διαλέκτων,

1. Κλαδί ελιάς ή δάφνης περιτυλιγμένο με μαλλί, έριο (τὸ εἶρος).

των μέτρων, του ρυθμού, της έκφρασης, των σκέψεων, των ιδεών και των διαθέσεων, την ποικίλη θεματική, καθώς και από την προσωπική στάση του ποιητή απέναντι στα πολεμικά ή πολιτικά προβλήματα. Η πληθώρα των κέντρων ανάπτυξης αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό (Μικρά Ασία, νησιά, πόλεις κυρίως Ελλάδας, Μεγάλη Ελλάδα).

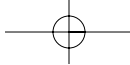
Σε περίοδο τριών αιώνων οι λυρικοί ποιητές μεταδίδουν το μήνυμά τους, ο καθένας με τον τρόπο του, που επικεντρώνεται στην ηθική σκέψη, η οποία διέπεται από την αντίληψη της θείκης τιμωρίας για την υπέρβαση του μέτρου.

Αξία Η λυρική ποίηση είναι καθαρά προσωπική ποίηση. Υπήρξε την πολιτική ελευθερία, που σχετίζεται με την απόρριψη της τυραννίας και της πολιτικής βίας. Η απομάκρυνση από τον επικό μύθο και η προβολή των προσωπικών βιωμάτων και συγκινήσεων συνέβαλαν στην πνευματική ελευθερία.

Η λυρική ποίηση σημαδεύει το πέρασμα από την επική αφήγηση των κατορθωμάτων στην πεζογραφία και το αττικό δράμα. Η προώθηση της προσωπικής σκέψης και των προβληματισμών οδηγούν στο δρόμο του φιλοσοφικού στοχασμού και της επιστημονικής έρευνας. Η επίδρασή της είναι μεγάλη και στην τέχνη, ιδιαίτερα την αγγειογραφία και τη γλυπτική. Η επιβίωσή της συνεχίζεται, διαμέσου των αιώνων, έως τις μέρες μας.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται τα λυρικά είδη που διαμορφώθηκαν, ο τόπος στον οποίο καλλιεργήθηκαν κυρίως, καθώς και οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποί τους.

ΕΙΔΟΣ	ΤΟΠΟΣ	ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ
I. Ελεγεία	Ιωνία Μέγαρα Αθήνα Σπάρτη	Καλλίνος ο Εφέσιος Μίμνερος ο Κολοφώνιος Φωκυλίδης ο Μιλήσιος Θέογνις ο Μεγαρεύς Σόλων Τυρταίος	μέσα 7ου αι. π.Χ. τελευταίο μισό 7ου αι. π.Χ. αρχές 6ου αι. π.Χ. β' μισό 6ου αι. π.Χ. 640-560 π.Χ. μέσα 7ου αι. π.Χ.
II. Επίγραμμα	Κυκλάδες	Σιμωνίδης ο Κείος	556-468 π.Χ.
III. Ύμνος	Κυκλάδες Ιωνία	Αρχίλοχος ο Πάριος Σημωνίδης ο Αμοργίνος Ιππώναξ ο Εφέσιος	α' μισό 7ου αι. π.Χ. μέσα 7ου αι. π.Χ. ακμή 540 π.Χ.
IV. Μέλος	Λέσβος Ιωνία	Τέρπανδρος Αλκαίος Σαπφώ Ανακρέων ο Τήσιος	ακμή περ. 650 π.Χ. 620-570 π.Χ. περ. 630-568 π.Χ. περ. 570-485 π.Χ. περ.
V. Χορική ποίηση	Σπάρτη Κάτω Ιταλία Σικελία Βοιωτία Κυκλάδες	Αλκμάν Ίβυκος Στησίχορος Πίνδαρος Βακχυλίδης	μέσα 7ου αι. π.Χ. 640-555 π.Χ. περ. 636-556 π.Χ. περ. 522-446 π.Χ. περ. 510-450 π.Χ. περ.

Τα είδη της λυρικής ποίησης και οι κυριότεροι εκπρόσωποι

α. Ελεγεία

Η ελεγεία (< φρυγική λέξη ἔλεγος = θρήνος) ήταν αρχικά λυπητερό τραγούδι, γραμμένο στην ιωνική διάλεκτο, που το τραγουδούσαν με τη συνοδεία αυλού. Με το πέρασμα του χρόνου το περιεχόμενο της ελεγείας έπαψε να είναι μόνο θρηνητικό και εξέφραζε κάθε συναίσθημα του ανθρώπου. Ανάλογα με το περιεχόμενο, διακρίνουμε τα ακόλουθα είδη ελεγείας: πολεμική, ερωτική, πολιτική, ηθική και γνωμική.

Μέτρο της ελεγείας είναι το ελεγειακό δίστιχο, που αποτελείται από έναν εξάμετρο στίχο και έναν πεντάμετρο ελλιπή, δηλαδή εξάμετρο με παύσεις στον τρίτο και έκτο πόδα. Μετρικό κύτταρο είναι ο δάκτυλος· το τελευταίο στοιχείο μπορεί να είναι μακρό ή βραχύ. Το ελεγείο είχε την ακόλουθη μορφή.

-υυ, -υυ, -υυ, -υυ, -υυ, --υ

-υυ, -υυ, -, -υυ, -υυ, -.

1. Πολεμική (προβάλλει την ανδρεία, την αυτοθυσία και τη δόξα)

Καλλίνος

Ο Καλλίνος από την Έφεσο είναι ο αρχαιότερος από τους ελεγειακούς ποιητές. Οι πληροφορίες μας για τη ζωή του είναι ελάχιστες. Γνωρίζουμε μόνο ότι στην εποχή του οι Κιμμέριοι (λαός που κατοικούσε στην Ταυρική χερσόνησο) έκαναν επιδρομές στη Μικρά Ασία και προκαλούσαν καταστροφές. Γι' αυτό ο Καλλίνος συνέθεσε ελεγεία με την οποία προσπαθεί να εμπνεύσει στους συμπολίτες του θάρρος, για να στραφούν εναντίον των εισβολέων.

Από το έργο του σώθηκαν λίγοι στίχοι, που δε μας βοηθούν να διαμορφώσουμε πλήρη εικόνα για την ποίησή του. Διαπιστώνουμε μόνο ότι τα θέματά της αποτελούν ομηρικά δάνεια, τα οποία όμως προσαρμόζονται στην ελεγεία. Οι συμβουλές για επίδειξη γενναιότητας, ο θάνατος στο πεδίο της μάχης, η αγάπη προς την πατρίδα, η έξαρση των ηρωικών πράξεων για το κοινό καλό (κοινωνικός ηρωισμός), η αποδοκιμασία των δειλών και γενικότερα τα ιδανικά του ομηρικού κόσμου συναντώνται και στους στίχους του Καλλίνου, αλλά με τις απαραίτητες αλλαγές που απαιτεί η πολεμική ελεγεία (συσπείρωση της πόλης εναντίον εχθρικής επιβολής – προβολή συλλογικής συνείδησης).

Τυρταίος

Η ζωή του Τυρταίου έχει συνδυαστεί με πολλούς θρύλους και δε μας είναι επαρκώς γνωστή. Σύμφωνα με την παράδοση, οι Λακεδαιμόνιοι κατά το Β' Μεσσηνιακό πόλεμο (περίπου 640-620 π.Χ.) κατέφυγαν στο μαντείο των Δελφών, για να πληροφορηθούν τον τρόπο με τον οποίο θα σταματούσαν οι αλληπάλληλες αποτυχίες των επιχειρήσεών τους. Ο χρησμός που πήραν τους συμβούλευε να ζητήσουν στρατηγό από τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι, όμως, επειδή φθονούσαν τη στρατιωτική δύναμη των Σπαρτιατών, έστειλαν τον χειρότερο, κατά τη γνώμη τους, δηλαδή τον ανάπηρο Τυρταίο, που καταγόταν από τις Αφίδνες της Αττικής.

Ο Τυρταίος κατάφερε να εμπυχώσει τους Σπαρτιάτες, να αναπτρώσει το ηθικό τους και να τους οδηγήσει στη νίκη. Μια άλλη εκδοχή θέλει τον Τυρταίο να κατάγεται από τη

